

Gromski, Jerzy

Plany Warszawy i mapy okolic Warszawy w zbiorach Muzeum Historycznego m. st. Warszawy

Almanach Muzealny 1, 263-284

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jerzy Gromski

PLANY WARSZAWY I MAPY OKOLIC WARSZAWY W ZBIORACH
MUZEUM HISTORYCZNEGO M.ST. WARSZAWY

W początku lat siedemdziesiątych materiały kartograficzne związane z dziejami Warszawy znajdowały się w Muzeum w trzech różnych miejscach. Część z nich była zgromadzona w Bibliotece Muzealnej, część wchodziła w skład zbiorów Gabinetu Rycin, jako że forma wielu planów zwłaszcza z XVIII w. i zdobiące je rysunki pozwalały zaliczyć je do dzieł sztuki; trzecią, bardzo bogatą grupę planów wniosła ze sobą Komisja Badań Dawnej Warszawy, włączona do Muzeum w 1969 r.

Bogata dokumentacja siedemnastu lat pracy tej Komisji w formie rysunków roboczych, opracowanych planów i rysunków architektonicznych, będących ilustracją szczegółowych badań oraz fotografii terenowych ukazujących odkrywane fragmenty murów, wymagała jakiegoś nowego rozwiązania jej lokalizacji, jako że zbiór ten nie pasował ani do Biblioteki ani nie mógł być dołączony do żadnego z czynnych wówczas działów Muzeum. W 1972 r. powstał Gabinet Planów i Rysunków Architektonicznych. W skład jego zbiorów wszedł cały materialny dorobek byłej Komisji Badań Dawnej Warszawy. Są to m.in. dokumentacje poszczególnych kamienic Starego Miasta w obrębie murów oraz wybranych obiektów zabytkowych na terenie całego miasta. Dla większości kamienic są tu odrisy bądź odbitki ozalidowe rysunków inwentaryzacyjnych, wykonanych w latach trzydziestych z inicjatywy prof. Oskara Sosnowskiego przez studentów Wydziału Architektury PW, dalej – inwentaryzacja stanu zniszczenia, badania architektoniczne, a niekiedy archeologiczne zachowanych części budynku – zwłaszcza piwnic. Ważnym badaniem każdego staromiejskiego domu jest „rejestracja pomiarowa cegły” (RPC), czyli wykaz wymiarów cegieł użytych do budowy oraz stwierdzenie wątku murarskiego, użytego przy budowie poszczególnych części murów badanej kamienicy,

co pozwoliło na ustalenie okresu budowy, a w szczególności odcinków ścian, powstałych za czasów gotyckich. Dalej w skład dokumentacji wszedł projekt odbudowy danego budynku: elewacje frontowa i podwórkowa, rzuty poszczególnych kondygnacji, przekroje podłużne i poprzeczne, kłady dachów i detale architektoniczne, np. portale, obramowania okien, attyki.

Osobną tematykę badań Komisji stanowiły mury obronne Starego Miasta. Badaniem ich zajmował się Zdzisław Tomaszewski i nieżyjący już dr Jarosław Widawski. Wynikiem ich badań są liczne publikacje i dokładne, barwne rysunki poszczególnych odcinków murów.

Plany ogólne miasta, od najstarszych do współczesnych, stanowiły nieodzowny materiał do badania obiektów zabytkowych przez Komisję, dlatego zgromadzono tu znaczną liczbę tych planów. Po utworzeniu Gabinetu Planów stał się on wyłącznym miejscem gromadzenia ich w Muzeum. Zostały tu przekazane plany z Biblioteki i z Gabinetu Rycin.

Zbiory Gabinetu były od chwili jego założenia, parokrotnie powiększane poprzez dary i drogą zakupów. Wdowa po inż. arch. Stanisławie Żarynie ofiarowała pozostałe po jej mężu plany i rysunki, będące dokumentacją projektowanej przez niego odbudowy licznych obiektów zabytkowych.

Po śmierci prof. Bruno Zborowskiego, wdowa po prof. Janie Chmielewskim administratorka domu, w którym zmarł prof. Zborowski, zaproponowała nam przejęcie wielkiej liczby planów i rysunków pozostałych w jego mieszkaniu. Została wybrana dokumentacja obiektów warszawskich, których odbudowę opracował Profesor i w ten sposób w zbiorach Gabinetu znalazła się dokumentacja odbudowy wielu zabytków Warszawy w tym: kościoła Dominikanów – Św. Jacka i pałacu Przebendowskich-Radziwiłłów.

Maria Zachwatowicz ofiarowała nam sporządzoną przez siebie dokumentację odbudowy kilku obiektów zabytkowych, w tym projekty w skali 1:1 rzeźb do stall w Katedrze i projekty wnętrza pałacu Królikarni.

Krystyna Stępińska, wdowa po inż. arch. Zygmuncie Stępińskim, ofiarowała nam ogromną liczbę tek z dokumentacją odbudowy obiektów zabytkowych Warszawy, projektowanej przez jej męża oraz projektowaną przezeń budowę kościoła w Aninie.

Inż. Nowakowski ofiarował nam dokumentację odbudowy obiektów zabytkowych Warszawy – dzieło jego ojca. Inż. arch. Stanisław Jankowski ofiarował nam wielką liczbę dokumentów związanych z projektowaną przezeń odbudową Warszawy.

Przy inwentaryzacji zbiorów Gabinetu przyjęto zasadę wpisywania do inwentarza tylko rękopisów rysunków i planów, bądź ich odrysów i odbitek ozalidowych lub ksero oraz egzemplarzy drukowanych planów. Fotografie planów nie były w zasadzie wpisywane do inwentarza. Od tej

zasady zrobiono odstępstwo przez wpisanie do inwentarza fotografii planów Raucha z 1796 r. Oryginały – rękopisy tych planów znajdują się w bibliotece w Berlinie (Deutsche Staatsbibliothek, 108 Berlin, Unter den Linden 8) i nigdzie nie były publikowane. Pracownicy KBDW udali się do Berlina i tam zrobili odrysy tych planów oraz zdjęcia czarno-białe i kolorowe. Były to jedyne w Warszawie zdjęcia tych planów do 1979 r., kiedy Biblioteka Narodowa zrobiła w Berlinie zdjęcia tych planów dla siebie. Podobnie wpisano do inwentarza zdjęcia dwóch planów Cytadeli Warszawskiej, których oryginały znajdują się w Centralnym Gospodarczym Wojenno-Historycznym Archiwum w Moskwie.

Dokonyamy teraz przeglądu dziejów planów Warszawy od XVII w. do chwili obecnej, podając jednocześnie, które plany, bądź plany z którego okresu wchodzi w skład zbiorów Muzeum w formie rękopisów, egzemplarzy drukowanych, odrysów, bądź fotografii. Przegląd ten pozwoli pokazać jak bogate są zbiory Muzeum w materiały kartograficzne. Materiały te są bezcennym źródłem informacji o warunkach fizjograficznych terenów miasta w różnych okresach, o zmianach tych warunków, o dziejach zabudowy i rozwoju przestrzennego, kształtowaniu się sieci drożnej, tworzeniu dzielnic i ulic oraz o dziełach fortyfikacyjnych, począwszy od murów obronnych, poprzez wał Zygmuntowski, okop Lubomirskiego, fortyfikacje z czasów Insurekcji, Księstwa Warszawskiego i Powstania Listopadowego, Cytadelę i fort Śliwickiego do podwójnego pierścienia fortów, którymi otoczono Warszawę w latach 1883 i 1886.

Najstarszym zachowanym dokumentem kartograficznym Warszawy jest plan Ujazdowa z 1606 r. Alessandro Albertiniego, skala około 1:800¹ (w Muzeum Historycznym jest jego odrys i fotografia).

Najstarszym zachowanym planem ogólnym Warszawy jest plan Izraela Hoppego z około 1641 r.² Nie jest on oparty na dokładnych pomiarach. Kierunki pokazanych ulic i kąty ich skrzyżowań mocno odbiegają od stanu rzeczywistego, jednak plan ten przekazuje bardzo cenną informację. Jest to jedyny plan, pokazujący całkowity przebieg wału Zygmuntowskiego z lat 1621 i 1624, wiodącego od wąwozu ulic Wójtowskiej i Zakątnej i Strumienia Nowomiejskiego na północy do wąwozu ulicy

¹ G. Ciołek, *Plan Ujazdowa*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” V: 1960, z. 4, s. 319; D. Kosacka, *Plany Warszawy XVII i XVIII w.*, Warszawa 1970, s. 69; *Plany Warszawy*, hasło w: *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1994, s. 641; A. Lutostańska, *Rezydencja Wąwozu w Ujazzdowie pod Warszawą*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” VII: 1962, z. 1, s. 27.

² T. Zarębska, *Plany Warszawy z pierwszej połowy XVII wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” IX: 1964, z. 3, s. 233.

Tamka na południu. Przebieg ten jest zgodny z opisem podanym przez Wejnerta w IV tomie *Starożytności Warszawy*³.

Resztki wału znalezione przy budowie Hotelu Europejskiego oraz rysunki południowego odcinka tego wału, znalezione w archiwum Tylmana z Gameraen wskazują, że wał ten dochodził na południu do wąwozu ulicy Karowej, zgodnie z hipotezą prof. Mieczysława Kuzmy⁴. Doprowadza to do wniosku, że wał ten sypano na odcinku południowym dwukrotnie – wzdłuż różnych linii przebiegu, zgodnie z hipotezą prof. Teresy Zarębskiej o wałach Zygmuntopolskich i Kazimierzowskich⁵. W 1652 r. wybuchła następna wielka zaraza, w związku z którą usypano nowy wał ochronny, co jest opisane w rachunkach miejskich z 1652 i 1653 r.⁶ Być może, że właśnie ten nowy wał doprowadzono do wąwozu ulicy Karowej pozostawiając na zewnątrz pałac Kazimierzowski, kościół Św. Krzyża, klasztor Misjonarzy, kaplicę Moskiewską i liczne dwory i pałace wzniesione po 1624 r. na obszarze pomiędzy starym i nowym okopem, opisane w *Gościńcu...* A. Jarzębskiego. Fotografia planu Hoppego znajduje się w Muzeum na ekspozycji.

Najbardziej znanym planem Warszawy z XVII w. jest plan Dahlbergha z 1655 r., zamieszczony w licznych publikacjach. Jest on oparty na dokładnych pomiarach, jednak pokazuje tylko Stare Miasto i niewielką przestrzeń w jego otoczeniu w skali 1:4000. W Muzeum Historycznym są dwa egzemplarze tego planu. Na nim były wzorowane dwa plany wydane w początkach XVIII w.: A. Coquarta (ryt.) i wydany przez Gabriela Bodenehra. W Muzeum są egzemplarze z tych wydań.

W Muzeum są dwa sztychy rysunków obrazujących bitwę pod Warszawą stoczoną 21 lipca 1705 r. między Szwedami i Sasami. Jest tu widoczny uproszczony plan miasta i układ wojsk uczestniczących w bitwie. Widok obejmuje tereny od Ujazdowa do Woli i Polkowa oraz prawy brzeg z zabudową Pragi. Można tam jeszcze odczytać ślady przebiegu wału Zygmuntopolskiego.

Z czasów saskich pochodzi też plan mjr C.F. Wernecka z 1732 r. niezbyt dokładny i o niejednolitej skali.

³ A. Wejnert, *O rozwalisku dawnych wałów Warszawy w r. 1853*, w: *Starożytności Warszawy*, t. IV, Warszawa 1856, s. 415–416.

⁴ M. Kuzma, *Zygmuntopolskie obwarowania Warszawy*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” IX: 1947, z. 1/2, s. 55.

⁵ T. Zarębska, jw., s. 251.

⁶ AGAD, Warszawa Ekonomiczne 253, k. 24 (s. 43), k. 24 (s. 46); J. Gromski, *Kultura sanitarna Warszawy do końca XVIII w.*, Warszawa 1977, s. 239.

Znacznie dokładniejszy i dużo staranniej wykonany jest plan C.F. Hübnera z 1733 r. zachowany w Archiwum Drezdeńskim⁷. W Muzeum są fotografie dużych formatów obu tych planów.

Zakład Zbiorów Kartograficznych Biblioteki Narodowej wydał w 1980 r. opracowany przez B. Krassowskiego i B. Majewską zbiór: *Plany Warszawy 1655–1814* z dużymi reprodukcjami większości planów z tego okresu. Muzeum jest w posiadaniu tego albumu.

W 1762 r. M. Pierre Ricaud de Tirregaille opracował na podstawie wieloletnich pomiarów czynionych dla Komisji Brukowej plan w 18 sekcjach w skali zbliżonej do 1:1000. Na jego podstawie w tym samym roku sporządzono zmniejszony plan jednobarwny w skali 1:6690. Plan ten obejmuje cały ówczesny zespół miejski Warszawy od Belwederu do ujścia Drny za koszarami Gwardii na północy i do Pola Elekcyjnego na zachodzie oraz zabudowę Pragi. Tereny zabudowane i sieć drożna są tu pokazane dokładnie, natomiast układ pól na terenach niezabudowanych zupełnie nie odpowiada rzeczywistości i nie zaznaczono tu tradycyjnych od średniowiecza dróg narolnych, rozdzielających łany Starego i Nowego Miasta, Starostwa, Kałużyna i Ujazdowa. Plan ten jest powszechnie znany i jest zamieszczony w wielu publikacjach. W Muzeum są jego odbitki i fotografie. Duże dwie odbitki tego planu znajdują się w wyżej wspomnianym albumie, wydanym przez Bibliotekę Narodową.

Kamieniem milowym i punktem rewolucyjnym w dziejach rozwoju przestrzennego Warszawy było otoczenie w 1770 r. warszawskiego zespołu miejskiego okopem Lubomirskiego. Wewnątrz okopu wytyczono nową sieć uliczną, nawiązując do średniowiecznego układu łąnów, prostopadłych do Wisły. Wzdłuż dawnych dróg narolnych pobiegły ulice: Wilcza, Hoża, Wspólna, Żurawia, Nowogrodzka, Chmielna i równoległe do nich aż do ulicy Chłodnej, a dalej na północ, nieco pod innym kątem przebiegające wzdłuż dawnych łąnów Starego i Nowego Miasta ulice: Elektoralna, Ogrodowa, Leszno, Nowolipie i równoległe do nich, na północ do linii okopu. Najdłuższą ulicą w obrębie okopów, równoległą do Wisły, stała się ulica Marszałkowska, a prostą, sześciokilometrową drogą wysadzoną drzewami, była tu utworzona w 1768 r. Droga Królewska – ulica Nowowiejska, biegnąca wzdłuż trzech wschodnich kilometrów równo po linii równoleżnikowej od Zamku Ujazdowskiego na zachód – do Woli. Pierwszym planem ukazującym nową sieć uliczną Warszawy była *Delineacja* Antoniego Hiża, sporządzona w 1771 r. na 11 arkuszach szczegółowych

⁷ *Varsaviana w zbiorach drezdeńskich. Katalog planów i widoków Warszawy*, Saskie Krajowe Archiwum Główne w Dreźnie, wystawa – Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Warszawa 1965, s. 21.

w skali 1:2112 i z arkuszem zbiorczym w skali 1:8214. Plan ten, wykonany tuszem i akwarelą, pokazuje Warszawę lewobrzeżną z jej zabudową, siecią uliczną, zielenią i przebiegiem publicznych kanałów ściekowych. Kolory i ich odcienie spełniają tu ważne zadanie informacyjne pozwalając m.in. odróżnić zabudowę drewnianą od murowanej. Różne odcienie zieleni pozwalają na odróżnienie parków, sadów, lasów, łąk i zieleni dzikiej. Rękopis tego planu znajduje się w zbiorach Gabinetu Rycin Biblioteki UW. Czarno-białe negatywy zdjęć *Delineacji* znajdują się w Instytucie Sztuki PAN. Nie są one jednak w stanie przekazać wszystkich informacji, zawartych w tym planie. Stąd bardzo cennym dla historyków Warszawy byłoby wydanie w formie albumowej całej *Delineacji* z barwnymi zdjęciami poszczególnych arkuszy. W Muzeum są duże zdjęcia tego planu.

W 1772 r. wydano *Plan Warszawy* Rizzi-Zannoniego, będący powtórzeniem planu Tirregaila. W Muzeum są egzemplarze tego wydania.

W 1777 r. mjr Maciej Deutsch opracował plan Warszawy z rozległymi przedmieściami *Planta miasta Warszawy z okolicami* w skali 1:21 000. Przestrzeń objęta tym planem pozwala zaliczyć go do map okolic Warszawy. Wielobarwny jego rękopis znajduje się w AGAD. Jednobarwna zaś reprodukcja mieści się we wspomnianym wyżej albumie planów Warszawy wydanych przez Bibliotekę Narodową. Plan ten pokazuje układ łąnów wszystkich objętych nim miejscowości, granice pól tych wsi i drogi narolne, z których – po włączeniu tych miejscowości do Warszawy – powstały ulice. Jest to chyba jedyny plan, na którym jest pokazana krótkotrwała osada żydowska Nowa Jerozolima, na zachodnim odcinku jurydyki Sułkowskiego – Bożydar-Kałużyczyn i wiodąca do niej uliczka Jerozolimska.

W 1779 r. wydano opracowane przez majora Piotra Hennequina *Planta miasta Warszawy z przedmieściami* w skali 1:24 000, druk czarno-biały. Plan obejmuje rozległe przedmieścia, zwłaszcza na prawym brzegu. Pokazuje przebieg okopu Lubomirskiego po obu stronach Wisły, warunki fizjograficzne terenów niezabudowanych oraz zawiera wykaz 192 ulic, spis kościołów i pałaców. Jest on mniej dokładny niż *Delineacja* Hiża. W zbiorach Muzeum są egzemplarze tego wydania. Plany Deutscha i Hennequina ukazują zarówno miasto jak i okolice. Pierwszą mapą okolic Warszawy jest opracowana w 1786 r. i wydana w 1794 r. mapa: *Okolice Warszawy w diametrze pięciu [!] mil* w skali 1:225 000, płk. Karola de Perthéesa, geografa IKM, autora czterdziestoośmioarkuszowej mapy Polski *Polonia* z około 1700 r. w skali 1:934 000⁸. Egzemplarz mapy okolic należy do Muzeum.

⁸ B. Krassowski, *Dzieje map i atlasów w Polsce*, w: *Wśród starych map i atlasów Biblioteki Narodowej w Warszawie. XI Konferencja Międzynarodowej Asocjacji Kartograficznej*, Warszawa 1982, s. 17.

1. Plan Warszawy Raucha (fragment), 1796 r., skala 1:7243.

2. Mapa okolic Warszawy „w diametrze pięciu mil”, Karol de Perthées, oprac. 1786 r., wyd. 1794 r., skala 1:934 000, ryt. P.F. Tardieu.

Przed trzecim rozbiorem wydano jeszcze kilka planów Warszawy, zwłaszcza w 1794 r. Kilka planów z tego okresu wchodzi w skład zbiorów Muzeum. Nie wnoszą one niczego nowego, a kilka z nich jest powtórzeniem planów starszych.

Za czasów okupacji pruskiej dziełem kartografa G. von Raucha były dwa plany Warszawy i szkicowa mapa otoczenia Warszawy od zachodu. Wszystkie te dokumenty kartograficzne były datowane na 1796 r. *Situations Plan der Stadt Warschau und der Vorstadt Praga* – rękopis kolorowy w skali około 1:7000 pokazuje Warszawę lewobrzezną tylko w granicach okopów. Na prawym brzegu jest Praga otoczona wałami, a za nimi pokazana rzeźba terenu, sieć drożna i Bródno, Targówek, Szmulowizna i Saska Kępa. Mamy kolorowe zdjęcia tego planu – 4 arkusze oraz odbitkę ozalidową – 9 kompletów planu na 8 arkuszach w skali 1:2414.

Plan von Warschau pokazuje lewy brzeg w granicach okopów, a na Pradze są pokazane dwie linie okopów. W zbiorach jest zdjęcie barwne i czarno-białe tego planu na 4 arkuszach.

Warschau mit Umgegend auf dem linken Weichselufer – to mapa ukazująca miejscowości leżące na zachód od Warszawy. Są tu pokazane plany poszczególnych miejscowości. Nie podano nazw poszczególnych wsi i folwarków, lecz rysunek był oparty na tak dokładnym pomiarze, że identyfikacja poszczególnych jednostek osiedleńczych nie stwarza trudności. Pokazano tu Służew, Służewiec, Okęcie, Raków, Rakowiec, Włochy, Szczęśliwice, Wolę i Powązki. W Muzeum jest czarno-białe zdjęcie tej mapy na 2 arkuszach.

W czasie Księstwa Warszawskiego rytownik drezdeński Józef Bach wyrysował w 1808 r. plan Warszawy, wydany drukiem w 1809 r. Jest to

plan bardzo dokładny o orientacji wschodniej. Mamy jego dużą fotografię i reprodukcję we wspomnianym albumie Biblioteki Narodowej.

W latach 1815–1830 powstało bardzo wiele planów; jest to także okres wzrostu poziomu kartografii polskiej, zarówno pod względem techniki pomiarów jak i rysunku.

Sporządzaniem map w armii Królestwa Polskiego zajmowały się dwa ośrodki wojskowe: Sztab Kwatermistrzostwa Generalnego z gen. dyw. Maurycym Hauke na czele oraz Korpus Inżynierów Wojskowych pod dowództwem gen. bryg. Jana Malleta. W jego skład wchodziło Biuro Topograficzne, którego szefem był do 1820 r. ppłk Mikołaj Rouget, a po nim ppłk Józef Koriot. Zakres zadań obu tych ośrodków nie był w zasadzie rozdzielony, lecz w praktyce Korpus Inżynierów zajmował się sporządzaniem planów miast i twierdz, natomiast dziełem kwatermistrzostwa były pomiary i mapy kraju. Nieporozumienia i niesnaski między dowódcami obu tych ośrodków wpłynęły na wytworzenie się rywalizacji między nimi⁹.

Wielkim dziełem Kwatermistrzostwa stała się *Topograficzna Karta Królestwa Polskiego*. W 1819 r. Sztab Kwatermistrzostwa wydał *Mapę okolic Warszawy* w skali 1: 21 000. Była to pierwsza polska mapa topograficzna, oparta na pomiarach triangulacyjnych. Teren Warszawy w obrębie granic pokazano tu jako białą plamę, jako że podział prac między Sztab Kwatermistrzostwa i Korpus Inżynierów Wojskowych sprawiał, że pierwsi opracowywali w zasadzie teren wokół miasta, drudzy zaś – samo miasto. Dzieło Korpusu Inżynierów nie było jeszcze wówczas ukończone¹⁰. Następne wydanie tej mapy z 1820 r., również w skali 1:21 000, przedstawia już obszar miasta, wyrysowany na podstawie materiałów zabranych przez Korpus Inżynierów Wojskowych¹¹. Sztab Kwatermistrzostwa wydał w 1820 r. *Plan ogólny Warszawy* w skali 1:19 000. Egzemplarz tego planu wchodzi w skład zbiorów Muzeum.

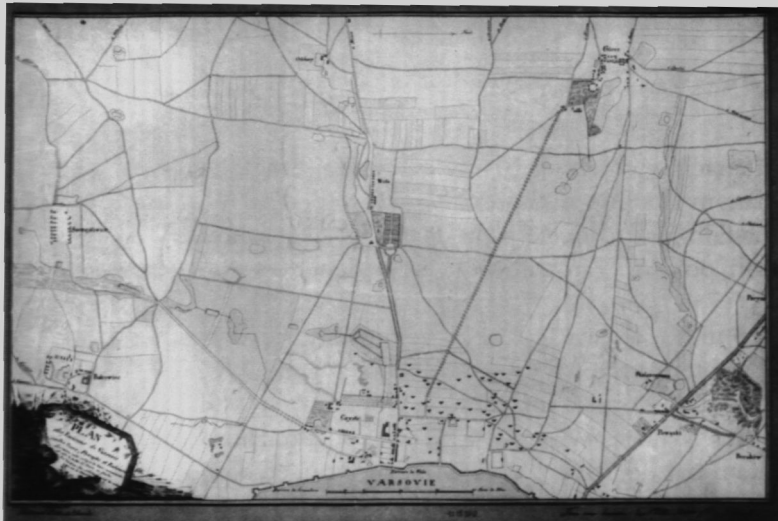
W ciągu lat dwudziestych XIX w. Sztab Kwatermistrzostwa wydał jeszcze kilka map okolic Warszawy. Do zbiorów Muzeum należy spośród nich plan obozu pod Warszawą, pokazujący tereny Powązkowskiego Pola Wojennego z barakami koszarowymi, wydany w 1823 r. ze skalą 1:10 975.

W 1829 r. Sztab Kwatermistrzostwa wydał *Plan okolic Warszawy* w skali 1:84 000, obejmujący tereny od Puszczy Kampinoskiej i Jabłonny na północy, do Piaseczna na południu i od rejonu Błonia na zachodzie

⁹ B. Krassowski, B. Majewska, *Plany Warszawy 1815–1831*, Warszawa 1982, s. 13; B. Olszewicz, *Daune plany Warszawy*, Warszawa 1935; tenże, *Polska kartografia wojskowa*, Warszawa 1921.

¹⁰ B. Krassowski, B. Majewska, jw., s. 19, 21.

¹¹ Tamże, s. 21.

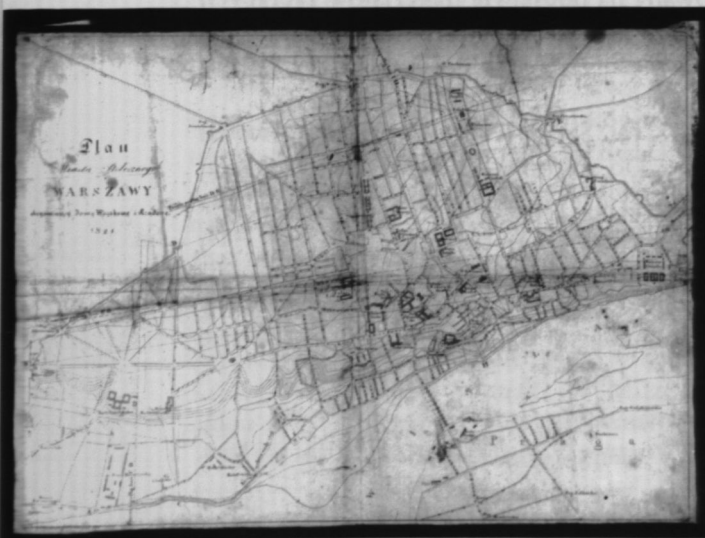

3. Plan zachodnich przedmieść Warszawy (*Plan des Environs de Varsovie entre Gorce, Powąski [!] et Rakowiec*), I. Prądzynski, 1815 r., skala 1:15 900

do Grochowa i Falenicy na wschodzie. Egzemplarz tego planu jest w zbiorach Muzeum.

Korpus Inżynierów Wojskowych dokonał w latach 1817 i 1818 dokładnych pomiarów terenów Warszawy, na podstawie których wydano w 1819 r. *Plan ogólny Warszawy zdjęty przez Oficerów Inżynieryi* w skali 1:19 200.

Do 1821 r. zakończono pomiary triangulacyjne i w owym roku wydano *Plan Miasta Stołecznego Warszawy, obejmujący domy Wojskowe i Rządowe*

4. *Plan Miasta Stołecznego Warszawy obejmujący domy Wojskowe i Rządowe*, 1821 r., skala około 1:11 500. Korpus Oficerów Inżynieryi, Litografia Sztabu Kwatermistrzostwa Generalnego w Warszawie.

w skali około 1:11 500. Był to pierwszy w historii polskiej kartografii plan Warszawy, ukazujący rzeźbę terenu za pomocą warstw¹².

Rzeczą interesującą jest, że wysokość terenu na warstwicach była tu mierzona nie z dołu do góry, lecz odwrotnie: od punktu uznanego za najwyższy na terenie miasta – do poziomu Wisły. Warstwica przy brzegu Wisły jest opatrzona liczbą 129 (stóp), u podnóża skarpy – 102, na skraju skarpy przy Zamku Ujazdowskim – 42, a warstwica otaczający rejon dzisiejszej Stacji Filtrów – 12. Linia przerywaną zaznaczono tu poziomy Wisły w czasach wielkich wylewów w 1813 r. i 1816 r. W zbiorach Muzeum jest kilka egzemplarzy tego planu.

W 1822 r. został wydany *Plan miasta stołecznego Warszawy* wymierzony przez Oficerów Korpusu Inżynierów w latach 1818 i 1819; litografowany przez tychże w roku 1822, na 9 arkuszach, w skali 1:4800. Piękny egzemplarz tego planu otrzymało Muzeum od byłego prezydenta Warszawy gen. Janusza Zarzyckiego.

Prócz kartografów wojskowych byli w Warszawie czynni również kartografowie cywilni. W 1825 r. został wydany: *Plan de Varsovie avec les principaux edifices de cette capitale*, opracowany przez bawarskiego architekta Leonarda Schmidtnera ze skalą liniową: 500 sążni warszawskich = 49 mm (1:18 234), a w 1827 r. plan Juliusza Kolberga: *Plan Warszawy* również ze skalą liniową: 500 sążni = 46,5 mm (około 1:20 000), rytowany przez Wilhelma Ruchacza. Fotografie obu tych planów wchodzi w skład zbiorów Muzeum.

Pierwszy zakład litograficzny w Warszawie powstał w 1818 r. przy Instytucie Głuchoniemych i Ociemniałych. W 1819 r. utworzono z inicjatywy Komisji Rządowej Wojny zakład litograficzny do drukowania map, który powierzono Kwatermistrzostwu. Po kilku latach miała Warszawa już cztery takie zakłady¹³. W ciągu lat dwudziestych XIX w. następował proces przechodzenia warszawskiej kartografii na rosyjskie jednostki długości, tytuły map polskie i rosyjskie i rosyjskie nazwy miejscowości. Całkowita rusyfikacja polskiej kartografii w Warszawie nastąpiła po Powstaniu Listopadowym.

Plany Warszawy wydawane w XIX w. do lat siedemdziesiątych miały orientację zachodnią. W wielu z nich, największe arterie ówczesnej Warszawy: ulica Marszałkowska i Aleje Jerozolimskie, krzyżujące się prostopadle, stawały się szkieletem rysunku planu. Aleje Jerozolimskie rysowano prostopadle do poziomego brzegu arkusza, a linię N–S w pokazywanej różny wiatrów ustawiano prostopadle do osi Alei, a równoległe do ulicy Marszałkowskiej, co stwarzało błąd 20°. Ulice powstałe z dawnych dróg

¹² Tamże, s. 26–27.

¹³ Tamże, s. 15.

narolnych Starego i Nowego Miasta oraz Kałęczyna biegly prostopadle do Wisły, a jedynie oś stanisławowska czyli ulica Nowowiejska biegnie wzdłuż linii równoleżnikowej i linia N-S jest do niej prostopadła.

Zespół inżynierów wojskowych pod kierownictwem płk. J. Koriota opracował plan Warszawy w skali 1:4200 i wydał go w 1828 r. Plan ten był wydawany co kilka lat z aktualizacją, ukazując nowe ulice, nowe nazwy ulic i nowe elementy zagospodarowania przestrzennego. W zbiorach Muzeum znajdują się wydania tego planu z 1846 r., 1856 r. i 1859 r. Ten ostatni pokazuje m.in. przebieg ówczesnych, przedlindleyowskich kanałów miejskich, a na odwrotach arkuszy ma ręcznie rysowane tuszem i akwarelą przekroje wszystkich ówczesnych kanałów: murowanych, drewniano-murowanych, drewnianych i otwartych.

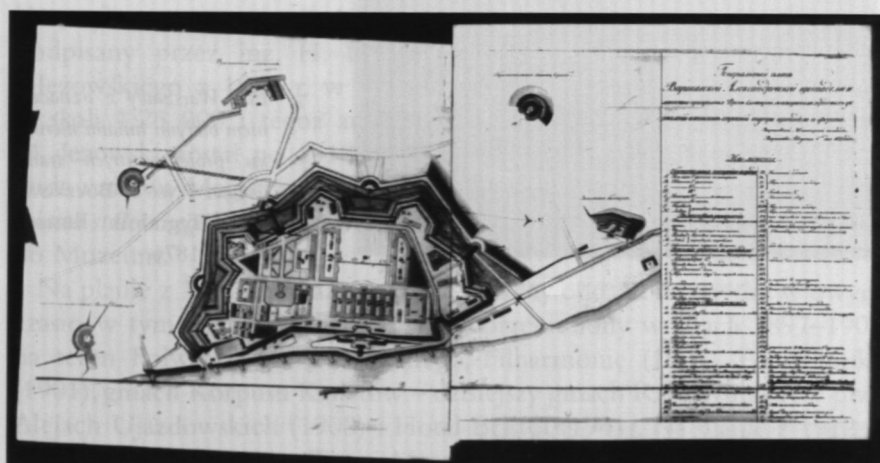
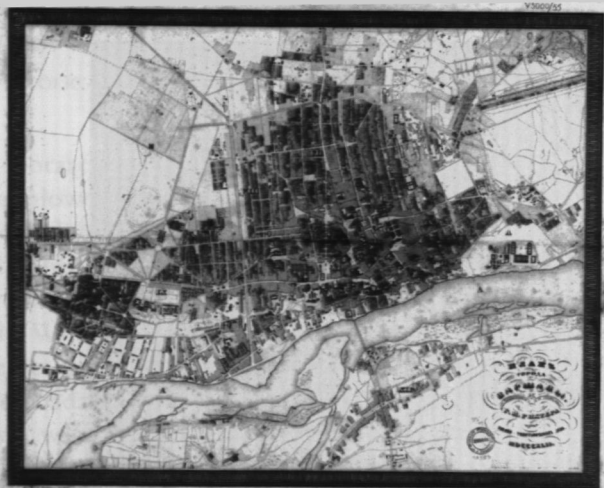
Plany po 1832 r. ukazują budowę Cytadeli i Fortu Śliwickiego na Pradze i związane z tym wyburzenia. W okresie od 1832 r. do lat siedemdziesiątych wydano wiele planów. W posiadaniu Muzeum jest m.in. plan G.M. Richtera z 1842 r. ze skalą liniową (ok. 1:17 206), pokazujący budowę kolei wiedeńskiej i liczne gmachy ukończone w 1840 r. Podobnie w zbiorach Muzeum jest plan z 1855 r., ukazujący przebieg założonych w owym roku przewodów wodociągu Marconiego (*Plan kierunku rur wodociągu warszawskiego Seweryna Oleszczyńskiego*). W 1856 r. wydano Plan Warszawy opracowany przez późniejszego prezydenta Warszawy gen. Kaliksta Witkowskiego, barwny, w skali 1:16 800, ukazujący dokładnie miasto z przedmieściami. Egzemplarz tego planu wchodzi w skład zbiorów Muzeum.

Wśród interesujących materiałów kartograficznych z tego okresu będących w posiadaniu Muzeum jest mapa kolei wiedeńskiej, wydana przez Wilhelma Kolberga około 1850 r., tegoż wydawcy mapa warszawskiego odcinka doliny Wisły z 1860 r. w skali 1:40 000 oraz ilustracja do artykułu Kolberga w zeszycie marcowym „Biblioteki Warszawskiej” z 1870 r. pt. *Ślady dawnych murów otaczających miasto Stara Warszawa, odszukane w roku 1868*.

W 1852 r. ukazała się *Taryfa domów miasta Warszawy i Pragi* H. Świątkowskiego z planem zbiorczym miasta i 128 szczegółowymi planikami w skali 1:4330, pokazująca dokładnie stan zabudowy i numery hipoteczne poszczególnych posesji. Reprint tej taryfy wydano w 1979 r. Kilka jego egzemplarzy jest w posiadaniu Muzeum.

Z wydawnictwa W. Kolberga ukazywały się co kilka lat plany Warszawy, aktualizowane podobnie jak plany Koriota. W zbiorach Muzeum są plany Kolberga z 1858, 1870 i 1873 r. kolorowe, w skali 1:17 000, wciąż jeszcze z orientacją zachodnią. Pierwszym planem z orientacją północną jest w zbiorach Muzeum plan z 1876 r. pokazujący przebieg projektowanych linii tramwajów konnych, a będący ilustracją z „Tygodnika Ilustrowanego”.

5. Plan miasta Warszawy, G.M. Richter, 1842 r., skala 1:17 206.

6. Plan Cytadeli (*Generalnyj Plan Warszawskiej Aleksandrowskiej Cytadeli*, Warszawskaja Inżyniernaja Komenda), 1857 r.

Podobnie północną orientację mają plany wydane w zakładzie litograficznym F. Kasprzykiewicza z lat 1878 i 1885, posiadane przez Muzeum.

W 1874 r. wydano dokładną mapę okolic Warszawy opracowaną przez por. Kiriczenko w skali 1:16 800, a noszącą tytuł *Karta okriestnostiej Warszawy* ukazującą zabudowę miejscowości wokół Warszawy. Jej egzemplarz należy do Muzeum.

Dla potrzeb wojska rosyjskiego opracowano plan sztabowy Warszawy w skali 1: 16 800.

Inżynieria miejska sporządziła w 1878 r. na podstawie planu sztabowego plan regulacyjny miasta w skali 1:4200. Na podstawie tych dwóch planów

Plan Warszawy z oznaczeniem białymi liniami kierunku projektowanych tramwajów. Rys. P. Boczkowski

7. Plan Warszawy z oznaczeniem białymi liniami kierunku projektowanych tramwajów. Rys. P. Boczkowski, "Tygodnik Ilustrowany" 1876.

PLAN
miasta stołecznego
WARSZAWY

8. Plan miasta stołecznego Warszawy, 1919 r., skala 1:25 000.

inż. W.H. Lindley sporządził ogólny projekt kanalizacji Warszawy. Do opracowania szczegółowego planu wodociągów i kanalizacji Warszawy utworzono przy biurze budowy tych urządzeń wydział mierniczy w 1881 r., który do 1891 r. dokonał bardzo szczegółowych pomiarów i na ich podstawie opracował plan Warszawy lewobrzeżnej w skali 1:250 na 577 sekcjach oraz plan całej Warszawy w skali 1:2500 na 21 sekcjach¹⁴. Z pracowni tej wyszło jeszcze kilka innych planów miasta w różnych skalach. KBDW miała do swych badań terenów staromiejskich sporządzone odrysy planów Starego Miasta w skali 1:250, które obecnie wchodzą w skład zbiorów Gabinetu.

Naczelnikiem Wydziału Pomiarów Zarządu Budowy Kanalizacji i Wodociągów był inż. H. Lichtweiss, a po nim inż. Marcelli Jeżowski. W zbiorach Muzeum jest plan związany z zakończeniem IV serii budowy kanałów, wykonany w czerwcu 1888 r. i dopełniony w 1890 r. w skali 1:16 800, podpisany przez inż. H. Lichtweissa oraz plany Warszawy Lindleya i Jeżowskiego z 1901 r. w skali 1:10 000, plan Jeżowskiego z 1911 r. w skali 1:25 000 i tegoż autora plan z 1912 r. w skali 1:10 000. Inż. M. Jeżowski został po 1918 r. kierownikiem sekcji pomiarów wydziału budownictwa Magistratu m. Warszawy i w maju 1919 r. opracował *Plan miasta stołecznego Warszawy* w skali 1:25 000. Egzemplarz tego planu należy do Muzeum.

Na planie z 1901 r. pokazano liczne gmachy oddane do użytku w owym czasie, w tym: Szpital Dzieciątka Jezus przeniesiony w latach 1897–1901 na teren Folwarku Świętokrzyskiego, Filharmonię (1901), Politechnikę (1901), gmach Korpusu Kadetów – dzisiejszy gmach Rady Ministrów przy Alejach Ujazdowskich (1900) i Hotel Bristol (1901). Na planie z 1912 r. jest pokazany nowy, tzw. Trzeci Most – Most Poniatowskiego.

Przełom XIX i XX w. ilustruje w zbiorach Muzeum 21 planów z okresu od 1893 do 1915 r., w tym kilka planów z numeracją domów wydała Towarzystwo Doraźnej Pomocy Lekarskiej, jako dodatek do kalendarza informacyjno-encyklopedycznego (1907, 1908). Plany po 1908 r. pokazują przebieg linii tramwajów elektrycznych, oddanych do użytku w 1908 r. Niemcy sporządzili na podstawie rosyjskich map sztabowych w 1914 r. mapę, ukazującą rozległe tereny wokół Warszawy. Jest tam widoczny podwójny pierścień fortów, którymi otoczono Warszawę w latach 1883 i 1886. Egzemplarz takiej mapy jest na ekspozycji Muzeum.

¹⁴ M. Jeżowski, *Pomiary miasta i okolic*, w: *Kanalizacja, wodociągi i pomiary Miasta Warszawy*, praca zbiorowa, Warszawa 1911, s. 226; M. Witecki, *Plac Warszawy Lindley'a 1883–1915 ze zbiorów Archiwum Państwowego m.st. Warszawy*, Warszawa 1990, s. 9; *Encyklopedia Warszawy*, jw., s. 643.

Jeszcze za czasów rosyjskich ukazał się w 1915 r., wydany przez S. Orgelbranda plan Warszawy z oznaczeniem wszystkich instytucji i zakładów Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy (egzemplarz w zbiorach Muzeum).

Z okresu pierwszej wojny światowej i czasu okupacji niemieckiej mamy ręcznie rysowany plan XI Okręgu m. Warszawy dla użytku Milicji Obywatelskiej.

Po włączeniu w 1916 r. sąsiednich gmin do Warszawy, wydano w 1917 r. przez Księgarnię Nakładową *Nowy plan st. miasta Warszawy i okolic* w skali 1:30 000, pokazujący m.in. zmiany nazw ulic: Berga na Traugutta, Kaliksta na Śniadeckich, Leopoldyny na Emilii Plater, Teodora na Chałubińskiego i wschodniego odcinka Alei Jerozolimskich na Aleje 3-go Maja (w Muzeum dwa egzemplarze tego planu).

Po odzyskaniu niepodległości *Plan Stołecznego m. Warszawy* dodatek do „Kalendarza-Informatora Milicji Miejskiej” na rok 1919 pokazuje stolicę RP z jej podziałem administracyjnym. Na wspomnianym wyżej planie Jeżowskiego z 1919 r. są pokazane dalsze zmiany nazw ulic, dokonane po 1918 r. Jest już Aleja Poniatowskiego, ulice: Chełmska, Zieleniecka, Bema, Sobieskiego i inne.

Dla potrzeb turystów został wydany około 1921 r. przez „Ruch” niezbyt dokładny plan w skali 1:17 500. Wśród licznych, należących do Muzeum planów powstałych w początku lat dwudziestych, do najdokładniejszych należy plan wykonany w 1924 r. przez Wojskowy Instytut Geograficzny (WIG), wielokolorowy, w skali 1:20 000. Przedstawia on zaprojektowaną sieć uliczną części Żoliborza i kolonię Staszica. Linię średnicową pokazano tu jako coś istniejącego, choć na realizację musiała ona czekać do końca 1931 r.

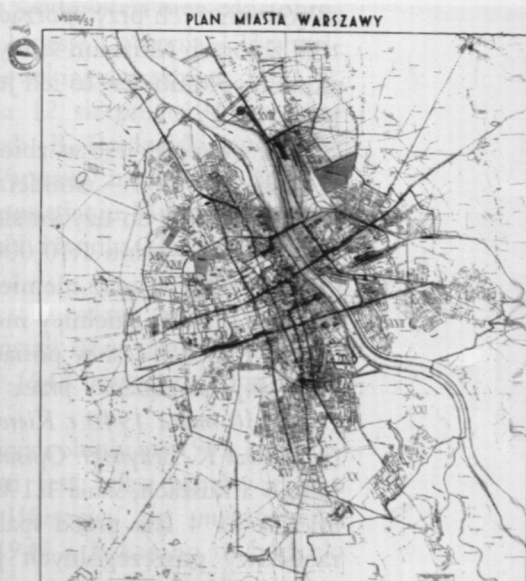
W tym samym 1924 r. wydał WIG *Mapę topograficzną okolic Warszawy* w skali 1:100 000.

Na wielu posiadanych planach z końca lat dwudziestych pokazano kolejno: tory EKD (1927), basen osadowy przy stacji pomp (1924–1928), gmachy Muzeum Narodowego (1926–1938), wytyczoną sieć uliczną na Saskiej Kępie (1928) i rozbudowę sieci ulicznej Ochoty i Mokotowa.

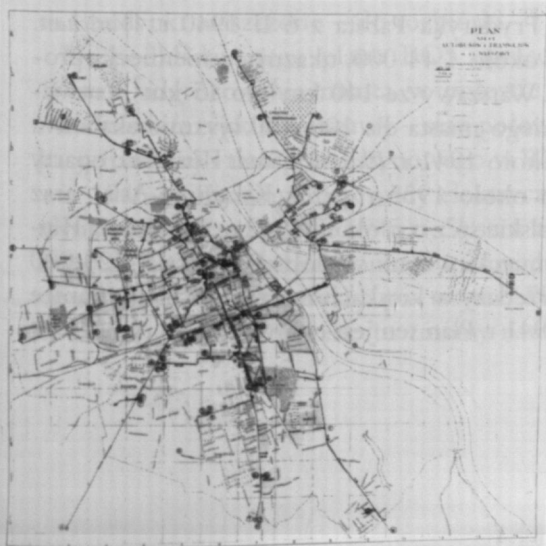
Dział Regulacji i Pomiarów Zarządu Miejskiego wydał w 1934 r. plan w skali 1:10 000 na 6 arkuszach (egzemplarz muzealny ma tylko 3 arkusze, ukazujące północno-wschodnie rejony stolicy). Ten sam Dział wydał w 1935 r. plan Warszawy w skali 1:20 000. Plan ten posłużył jako podkład do serii planów dołączonych do wydanej w 1937 r. przez Zarząd Miejski książki *Wodociągi i kanalizacja M.St. Warszawy 1886–1936*, w pięćdziesięciolecie budowy tych urządzeń. Na załączonych planach pokazano m.in. podkład geologiczny terenów Warszawy, sieć wodociągów i sieć kanałów.

9. *Warszawa – Praga, plan do użytku szkolnego opracowany przez konferencje rejonowe nauczycielstwa szkół powszechnych na Pradze, 1938 r. Wykonał T. Garlej, skala 1:17 000.*

10. *Pan sieci autobusów i tramwajów m.st. Warszawy, 1937 r. Litografia Art. W. Głowczewski, skala 1:40 000.*

11. *Plan Miasta Warszawy, 1938 r., skala 1:50 000. Wyd. Zarząd Miejski w m.st. Warszawie, Wydział Planowania Miasta.*

W zbiorach Muzeum są wydane przez Książnicę-Atlas w skali 1:25 000 plany z 1935 r. i 1939 r. oraz bardzo dokładny, choć w skali 1:50 000 plan wydany w 1938 r. przez Wydział Planowania Miasta i przez ten sam Wydział opracowany plan w skali 1:10 000, ukończony w lipcu 1939 r.

Wojskowy Instytut Geograficzny wydał w latach trzydziestych mapy okolic Warszawy początkowo jednokolorowe, a po 1936 r. wielobarwne. W skali 1:100 000 wydano okolice Warszawy na 2 arkuszach: Warszawa-Północ i Warszawa-Południe. W skali 1:25 000 ujęto okolice Warszawy na 4 arkuszach: Warszawa-Powązki. Pas 39 – Słup 32-G; Warszawa-Praga. Pas 39 – Słup 32-H; Warszawa-Wola. Pas 40 – Słup 32-A i Warszawa-Mokotów. Pas 40 – Słup 32-B. Do wykonania tych planów, wydanych w 1936 r. i 1937 r. zostały użyte zdjęcia lotnicze. WIG urządził w 1938 r. specjalną wystawę w pałacyku w alei Szucha, pokazującą zastosowanie zdjęć lotniczych przy sporządzaniu map.

W zbiorach Muzeum są wyżej wymienione cztery mapy 1:25 000 nalepione na płótno. Jest to ich jednokolorowy przedruk niemiecki z grudnia 1944 r.

Z lat okupacji jest w zbiorach Muzeum *Stadtplan Warschau* z 1941 r. w skali 1:20 000 – Sonderausgabe. Nur für Dienstgebrauch (Wydanie specjalne. Tylko do użytku służbowego). Plan ten opracowano na podstawie polskiego planu 1:10 000 z 1939 r. Są tam pokazane granice dużego i małego Ghetta oraz niemieckie nazwy niektórych ulic. Ręcznie naniesiono tu granice dzielnicy niemieckiej.

Z lat okupacji jest w posiadaniu Muzeum plan pt. *M.st. Warszawa. Plan sytuacyjny sporządzony przez Sekcję Pomiarów Wydziału Planowania Miasta z dnia 30 marca 1940 r. Kierownik Sekcji Pomiarów – [podpis nieczytelny]. Odrysował K. Bedyński. Opisał Jaskulski*. Jest to cenny rękopis-kalka, tusz – na 6 arkuszach, skala 1:1 000. Stanowi on dokument zabudowy Śródmieścia na 4 lata przed spaleniem i zburzeniem. Są tu dokładne rzuty zabudowy poszczególnych posesji, łącznie z drewnianymi budynkami na podwórkach.

Z lat okupacji jest też plan Fryderyka Pabsta z 6 II 1940 r. *Warschau. Die neue deutsche Stadt* w skali około 1:44 000, ukazujący niemiecki projekt zmniejszenia powierzchni Warszawy ze 140 km² do 15 km² i utworzenia na jej miejscu niemieckiego miasta dla 100–130 tys. mieszkańców. Jest wydany przez Niemców około 1941 r. *Plan der Stadt Warschau*, oparty na planie Warszawy wydany około 1935 r. przez Książnicę-Atlas oraz wydany przez Wydawnictwo Polskie sp. z o.o. około 1942 r. *Plan miasta Warszawy* z tytułem polskim i niemieckim druk wielobarwny, skala 1:20 000 przeznaczony do publicznej sprzedaży w kioskach z gazetami. Są tu granice Ghetta inne niż na planach z 1941 r. Plan ten jest oparty na planie z 1939 r.

W posiadaniu Muzeum jest *Plan m.st. Warszawy* sporządzony w Londynie przez ppor. inż. arch. B. Rudzińskiego w styczniu 1943 r. w skali 1:25 000 (ozalid, akwarela, biały tusz), z dopisem: „Dar dla Biura tech. odbudowy Warszawy w Londynie 1945 r.” Plan jest naklejony na tekturę, na której pieczętka: „Ministerstwo Przemysłu, Handlu i Żeglugi. Komisja Międzyministerialna dla spraw Odbudowy Warszawy. Biuro Techniczne”.

Urbaniści polscy opracowywali w latach okupacji projekty nowego zagospodarowania przestrzennego terenów stolicy. W Muzeum są dwa plany z 1944 r. zagospodarowania terenów wokół osi stanisławowskiej na odcinku od ulicy Czerniakowskiej do placu Zbawiciela.

W czasie Powstania sporządzano wiele szkiców sytuacyjnych sytuacji bojowej w ośrodku dowodzenia, na podstawie raportów z pola walki. W zbiorach Muzeum jest szkic sytuacji bojowej w ósmym dniu Powstania Warszawskiego wieczorem, w południowej części Śródmieścia oraz szkic obrony południowej części odcinka Czerniaków w okresie 1 sierpnia – 23 września 1944 r. opracowany przez inż. R. Czugańskiego w skali 1: 3500.

Lotnicy polscy z Londynu dokonali dnia 12 sierpnia 1944 r. zdjęć Warszawy i na ich podstawie por. inż. arch. B. Rudziński opracował dnia 20 września 1944 r. „Szkic zniszczeń Warszawy na 12 VIII 1944 r.” na podkładzie planu Warszawy z 1935 r. W posiadaniu Muzeum jest jego egzemplarz z pieczętką Ministerstwa Przemysłu, Handlu i Żeglugi. Komisji Międzyministerialnej Odbudowy Warszawy.

Ścisłym powtórzeniem tego szkicu jest wydany przez Wydział Geograficzny Polskiego Ministerstwa Informacji *Map showing destruction of Warsaw, data from the beginning of September 1944* również w posiadaniu Muzeum.

Odbudowę Warszawy rozpoczęto po jej wyzwoleniu w 1945 r. od inwentaryzacji stanu zniszczenia. W Muzeum jest kilka planów z tym związanych, m.in. *Zniszczenia zabudowy Warszawy wg inwentaryzacji przeprowadzonej w miesiącach lutym i marcu 1945 r.* Pokazano tu budynki zachowane, budynki z dużymi uszkodzeniami – przeznaczone do remontu i budynki zniszczone – do rozbiórki.

Na podkładzie tego planu BOS opracował kolejno plany ukazujące: 1) stan odgruzowania miasta w połowie 1945 r., 2) sieć wodociągów i studnie artezyjskie Warszawy – stan połowa 1945 r., 3) sieć linii komunikacji masowej i transportu szynowego w Warszawie według stanu w połowie 1946 r., 4) czynne przewody elektryczne i gazowe oraz rejony zelektryfikowane Warszawy w 1945 r., 5) stan odbudowy Warszawy w trzecim kwartale 1945 r. Wydział Pomiarów Zarządu Miejskiego w m.st. Warszawie wydał w 1945 r. pierwszy po wojnie *Plan miasta stołecznego Warszawy* w skali 1:20 000. Pokazano tu zmiany nazw gmin otaczających ówczesną

Warszawę. Są już miasta: Włochy i Rembertów; jest gmina Okęcie na miejsce gminy Skorosze, a teren dawnej gminy Zagożdź należy już do gminy Wawer. Pokazano tu nowy podział administracyjny Warszawy na 17 komisariatów i 6 starostw, wprowadzony w 1945 r. i trwający do 1951 r.

Około 1946 r. ukazał się *Szczegółowy plan m.st. Warszawy z najnowszymi nazwami ulic* (skład główny: księgarnia H. Pfeiffer i W. Mrozowski, ulica Marszałkowska 76) w skali 1:25 000. Są tu już: Aleje Stalina, plac Zwycięstwa i Aleje Wyzwolenia, ale zachowano jeszcze nazwy ulic: księdza Skorupki, księdza Siemca, Piusa XI, Smulikowskiego i wiele innych, które następnie uległy zmianie. Nie ma jeszcze alei Sikorskiego na odcinku Alei Jerozolimskich od Skarpy do Marszałkowskiej.

Wydawnictwo „Prasa Wojskowa” wydało w 1948 r. (bądź w 1949 – rok nie podany): *Plan m.st. Warszawy* wielobarwny w skali 1:25 000, opracowany przez kartografów Wojskowego Instytutu Geograficznego – Aleksandra Kwiatkowskiego i Andrzeja Marcinkiewicza. Trasę W-Z i mosty: Śląsko-Dąbrowski i linii średnicowej zaznaczono tu linią przerywaną, jako inwestycje budowane lecz jeszcze nie oddane do użytku.

Urząd Konserwatorski sporządził jako załącznik do swego sprawozdania za 1949 r. plan granic dzielnicy zabytkowej. Na podkładzie ozalidowym planu z 1945 r. naniesiono tuszem i kredką granice zabytkowego Śródmieścia z podziałem na rejony oraz 28 zespołów zabytkowych – poza Śródmieściem. Rękopis ten, podobnie jak egzemplarze wyżej opisanych planów z 1946 i 1949 r. wchodzi w skład zbiorów Muzeum.

Sześćoletni plan odbudowy Warszawy – referat Bolesława Bieruta na konferencji warszawskiej PZPR w dniu 3 lipca 1949 r. został wydany w formie bogato ilustrowanej planami, rysunkami i fotografiami księgi o 368 stronach. Druk ukończono w grudniu 1950 r. Książkowy charakter tego planu sprawił, że znajduje się on w Bibliotece Muzeum.

W 1949 r. zakończono budowę Trasy W-Z. W zbiorach Muzeum jest *Projekt szczegółowy trasy W-Z. Plan sytuacyjny odcinka ul. Hipoteczna – ul. Orła*, sporządzony dnia 5 stycznia 1949 r. w skali 1:250 przez Zjednoczone Pracownie Architektoniczne – Pracownię W-Z. BOS opracował w owym czasie plany odbudowy stolicy i jej poszczególnych rejonów. Kilka z nich jest w posiadaniu Muzeum i dwa są na ekspozycji. Większość planów BOS została zgromadzona w Archiwum m.st. Warszawy. Pokazano je w Muzeum na wystawie w związku z sesją w czterdziestolecie BOS.

W latach pięćdziesiątych były wydawane dla powszechnego użytku plany Warszawy, które dla zachowania obowiązujących wówczas zasad tajemnicy wojskowej zniekształcano i nie podawano skali. Przykładem jest posiadany przez Muzeum *Plan dzielnic centralnych* wydany w 1955 r. przez

Państwowe Przedsiębiorstwo Wyadnictw Kartograficznych i podobny plan wydany w 1956 r. przez RSW „Prasa”, gdzie porty, tereny kolejowe, dworce i mosty kolejowe były pokryte białą plamą jako objęte tajemnicą wojskową. PPWK wydaje od 1956 r. co kilka lat plan Warszawy w formie atlasu z mapą okolic Warszawy, planem zbiorczym, 39 sekcjami i rzutem aksanometrycznym dzielnicy zabytkowej. Plan ten początkowo nie miał ujawnianej skali. Podawać zaczęto ją pod koniec lat osiemdziesiątych, jako około 1:18 000.

Warszawskie Przedsiębiorstwo Geodezyjne wydało w czerwcu 1960 r. plan *Warszawa* w skali 1:10 000 na 17 sekcjach. Plan ten pokazuje całą Warszawę po włączeniu do niej w 1958 r. miasta Rembertowa.

Prezydium Rady Narodowej Miasta Stołecznego Warszawy i Rada Główna Społecznego Funduszu Odbudowy Stolicy i Kraju wydały w 1965 r. *Plan Generalny Warszawy* – pracę zbiorową na 179 stronach z 19 rozdziałami, ilustrowanymi bogato rysunkami i fotografiami. Plan ten, podobnie jak plan 6-letni odbudowy Warszawy, ma formę książki i znajduje się w Bibliotece Muzeum.

Główny Urząd Geodezji i Kartografii wydał w 1974 r. *Mapę m.st. Warszawy* w skali 1:5000 na 55 arkuszach, opracowaną przez państwowe Przedsiębiorstwo Fotogrametrii według stanu w 1973 r. Mapa ta jest poufna. Egzemplarz otrzymany przez Muzeum nosi nr 2.

Na podkładzie tej mapy sporządzono plan warszawskich instalacji podziemnych: przewodów wodociągowych, kanalizacyjnych, ciepłowniczych, gazowych, elektrycznych i telefonicznych. Jest to plan tajny. Muzeum otrzymało go, lecz nie mając tajnej kancelarii przekazało go na przechowanie do Archiwum m.st. Warszawy, które złożyło go w swym magazynie w Pułtusk.

W 1975 r. został wydany *Atlas Warszawy*.

Przy końcu lat osiemdziesiątych nastąpiło duże odtajnienie materiałów kartograficznych. Wydawano mapę Polski w coraz dokładniejszej skali. W 1990 r. Wojskowe Zakłady Kartograficzne wydały *Mapę Topograficzną Polski* w skali 1:200 000 na 79 arkuszach. Tereny Warszawy mieszczą się tu na 2 arkuszach: Warszawa-Zachód N-34-XXXIII i Warszawa-Wschód N-34-XXXIV.

W 1972 r. rozpoczęto wydawanie mapy Polski w skali 1:25 000 na wielobarwnych arkuszach. Jako wydawca figuruje Główny Geodeta Kraju. Niżej podpisano: Zjednoczenie Przedsiębiorstw Geodezyjno-Kartograficznych „Goekart”. Opracowano w WZKart. Teren Warszawy mieści się tu na 7 arkuszach. Jest to więc odpowiednik map WIG z 1937 r., gdzie teren Warszawy był objęty czterema arkuszami.

W 1993 r. Główny Geodeta Kraju rozpoczął wydawanie *Mapy Topograficznej Polski* w skali 1:10 000. Tereny Warszawy i jej najbliższego otoczenia mieszczą się na 37 arkuszach, wydrukowanych w wersji czterokolorowej.

W tym samym 1993 r. Wydział Geodezji i Gospodarki Gruntami Urzędu Wojewódzkiego w Warszawie wydał *Atlas Województwa Warszawskiego* ze zdjęciami satelitarnymi rejonu stolicy, planami ilustrującymi wybrane zagadnienia życia stolicy i województwa, 10 mapami gmin – dzielnic Warszawy i mapami miejscowości województwa – łącznie 68 arkuszy.

Zbiory Gabinetu Planów obejmowały przy końcu 1995 r. – 8288 pozycji zinwentaryzowanych, w tym 248 planów Warszawy lub jej dzielnic i 53 mapy okolic stolicy. Na zinwentaryzowanie czeka jeszcze znaczna liczba pozycji – głównie rysunków architektonicznych prof. Bruno Zborowskiego.

Główną grupę zbiorów Gabinetu tworzą dokumentacje architektoniczne domów Starego Miasta, Katedry i innych kościołów zabytkowych, dokumentacje odbudowy kamienic Nowego Świata i wielu obiektów zabytkowych z terenu całego miasta. Z materiałów korzystają osoby badające dzieje tych budowli oraz pracownie kierujące ich remontami.